

ΣΤΙΧΟΙ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΔΩΔΕΚΑ ΜΗΝΕΣ
ΑΓΝΩΣΤΟΙ ΜΑΡΤΥΡΕΣ ΤΟΥ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΟΣ ΛΙΒΙΣΤΡΟΣ ΚΑΙ ΡΟΔΑΜΝΗ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΙΔΕΩΝ ΤΩΝ ΔΩΔΕΚΑ ΜΗΝΩΝ

Κατά την εξέταση* και κατηγοριοποίηση των κειμένων για το ερευνητικό πρόγραμμα του Πανεπιστημίου του Σύδνεϊ «Corpus χειρογράφων με ελληνικό λογοτεχνικό υλικό σε δημώδη γλώσσα, 1100-1700»¹, έγιναν διάφορες ενδιαφέρουσες ανακαλύψεις². Η ανεύρεση ενός εντελώς άγνωστου κειμένου της δημώδους μεσαιωνικής ελληνικής γραμματείας αποτελεί οπωσδήποτε σπουδαίο γεγονός. Ωστόσο και η ανεύρεση άγνωστων μαρτύρων γνωστών κειμένων δεν είναι λιγότερο σημαντική. Έρχεται να δηλώσει το βαθμό της δημοτικότητάς τους και να επαναπροσδιορίσει ό,τι αφορά τη διάδοσή τους. Δύο τέτοιους μάρτυρες εντόπισα σε χειρόγραφα της μονής του Αγίου Όρους και της βιβλιοθήκης του Βατικανού αντίστοιχα. Το πρώτο κείμενο δείχνει να προέρχεται από ένα από τα πιο διαδεδομένα έργα της βυζαντινής δημώδους λογοτεχνίας, τον *Λίβιστρο και Ροδάμνη*³, το δεύτερο, από το γνωστό με τον τίτλο *Εις τέρψιν και μάθησιν των φοιτητών: Τα ειδέα των δώδεκα μηνών, που μας παραδίδει ο κώδικας Κωνσταντινουπόλεως Serail 35 (15ος αι.)*⁴. Τα δύο κείμενα συ-

* Θα ήθελα να ευχαριστήσω και από αυτή τη θέση τους συναδέλφους μου καθ. Michael J. Jeffreys και δρ. Alfred L. Vincent, που είχαν την καλοσύνη να διαβάσουν την εργασία, και για τις καίριες παρατηρήσεις και υποδείξεις τους.

1. Το Πρόγραμμα, το οποίο έχει αναληφθεί από το Τμήμα Νεοελληνικών (Σπουδών) του Πανεπιστημίου του Σύδνεϊ, χρηματοδοτείται από το Αυστραλιανό Συμβούλιο Ερευνών (Australian Research Council) από το 1993. Για μια γενική παρουσίαση του Προγράμματος βλ. M. Jeffreys, «Χειρόγραφες διαστάσεις της πρώιμης νεοελληνικής λογοτεχνίας», *Τα Ιστορικά* 22 (1995) 219-227. Βλ. επίσης εισαγωγή και σημειώσεις στο Michael Jeffreys και Βίκη Δουλαβέρα, *1500 δημοσιευμένα πανομοιότυπα από φύλλα ελληνικών χειρογράφων με δημώδες λογοτεχνικό περιεχόμενο (1180-1700)*, έκδοση 0.7, Πανεπιστήμιο του Σύδνεϊ, Τμήμα Νεοελληνικών Σπουδών, Σύδνεϊ 1997.

2. Καρπό από τη συγκομιδή τέτοιων κειμένων αποτελεί και ένας θρήνος για τον θάνατο του Μιχαήλ του Γενναίου, ο οποίος παρουσιάζει πολλά κοινά σημεία με το γνωστό χρονικό του βεστιάρη Σταυρινού. Η σχετική μελέτη πρόκειται να δημοσιευτεί από τη γράφουσα στον 28ο τόμο των *Θησαυρισμάτων*.

3. Βλ. Παναγιώτης Α. Αγαπητός, «Η έμμεση παράδοση του δημώδους μυθιστορήματος *Λίβιστρος και Ροδάμνη*», *Ελληνικά* 42 (1991-1992) 61-74, και του ίδιου, «Ένα σπάραγμα του μυθιστορήματος *Λίβιστρος και Ροδάμνη*: Ο Βατικανός κώδικας Barb. gr. 172», *Ελληνικά* 43 (1993) 337-359.

4. Βλ. Hans Eideneier, «Ein byzantinisches Kalendergedicht in der Volkssprache», *Ελληνικά* 31 (1979) 368-419.

γκαταλέγονται στο είδος της βυζαντινής έκφρασης για τους δώδεκα μήνες, το οποίο, όπως φαίνεται, εξακολουθούσε να προκαλεί ενδιαφέρον έως τα τέλη του 17ου αιώνα⁵. Λόγω της ειδολογικής συγγένειας των κειμένων αποφάσισα να τα παρουσιάσω μαζί στην παρούσα μελέτη.

Το πρώτο στιχούργημα απαντά στα φφ 93v-94v του χφ K 22 (1309) της Μεγίστης Λαύρας⁶. Το χειρόγραφο, που μας είναι γνωστό από άλλες μελέτες⁷, περιέχει κείμενα κυρίως θρησκευτικού περιεχομένου. Ανάμεσα σε άλλα, και πέντε θρησκευτικά αλφαβητάρια σε δημώδη γλώσσα: «Άνοιξον, δέομαι, αγνή, τα τυπεινά μου χείλη» (φφ. 142v-144r)⁸, «Άχραντε παρθένε, ελπίς χριστιανών» (φφ. 144v-145v)⁹, δεύτερη παραλλαγή του «Άνοιξον, δέομαι, αγνή» (φφ. 145v-148r)¹⁰, «Άναρχος Θεός καταβέβηκεν» (φφ. 148r-149v)¹¹ και «Αρχή του κόσμου γέγονεν ο κτίστης των απάντων» (φφ. 149v-151v)¹². Το κείμενο που μας ενδιαφέρει, κατά περίεργο λόγο, βρίσκεται ανάμεσα σε έναν λόγο «εις τον Ευαγγελισμόν» του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γερμανού (φφ. 65v-93r) και σε μια Ακουλουθία του μικρού αγιασμού (φφ. 9r-108r).

Το χφ έχει γραφεί από τον ιερομόναχο Ιωακείμ, όπως αναφέρει στο βιβλιογραφικό σημείωμα του φ. 39v, στη μονή «της αγίας Αναστασίας εις την μαύρην θάλασσα ανάμεσα του Πύργου και της Αγκιάλου και πλησίον της Σωζοπόλεως», στο διάστημα 1696-1697¹³. Το μεγαλύτερο όμως

5. Για μια επισκόπηση του θέματος της βυζαντινής έκφρασης, βλ. τη σχετικά πρόσφατη μελέτη, των Ευτέρπης Μήτση – Παναγιώτη Α. Αγαπητού, «Εικών και λόγος: η περιγραφή έργων τέχνης στη βυζαντινή γραμματεία», *Χρονικά Αισθητικής* 29-30 (1990-1991) 109-126, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία.

6. Για περιγραφή του κώδικα βλ. Σπυρίδων Λαυριώτης και Σωφρόνιος Ευστρατιάδης, *Κατάλογος των κωδίκων της Μεγίστης Λαύρας της εν Αγίω Όρει*, Cambridge 1925, σσ. 218-219. Το χφ εξετάστηκε από μικροταινία που διαθέτει το ερευνητικό μας πρόγραμμα.

7. Βλ. Μ. Ι. Μανούσασκας, «Ελληνικά ποιήματα για τη σταύρωση του Χριστού», στο *Mélanges offerts à Octave et Melro Merlier*, τ. 2 [Collection de l'Institut Français d'Athènes, 93], Αθήνα 1956, σσ. 4-69, όπου εκδίδεται από το χφ ο θρήνος της Παναγίας «Παρισταμένη τω σταυρώ». Περιστασιακά, λόγω του θρήνου, το χφ αναφέρεται και από τον Hans-Georg Beck, *Ιστορία της βυζαντινής δημώδους λογοτεχνίας*, (μτφρ. Νίκη Eideneier), Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1988, σ. 294.

8. Βλ. Ελένη Κακουλίδη, *Νεοελληνικά θρησκευτικά αλφαβητάρια*, [Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής, Παράρτημα αρ. 9], Θεσσαλονίκη 1964, σ. 86.

9. Ό.π., σ. 33.

10. Ό.π., σσ. 86-88.

11. Πρόκειται για κάλαντα των Χριστουγέννων, βλ. Κακουλίδη, ό.π., σσ. 79-80.

12. Ό.π., σ. 64 και σημ. 7.

13. Το χφ παρουσιάζεται στον Κατάλογο των Λαυριώτη-Ευστρατιάδη ως χφ του έτους 1696, ενώ ο γραφέας του σε τρία διαφορετικά σημεία δίνει τις εξής χρονολογίες: «1696 φε[β]ρουαρίω ιστ'» (φ. 39v), «1696 φευρουαρίω 26» (φ. 121r), και «1697 μαΐω είκοσι έξη» (φ. 151v). Βλ. και Λίνος Πολίτης – Μαρία Πολίτη, «Βιβλιογράφοι 17ου-18ου αιώνας: Συνοπτική καταγραφή», *Δελτίο του Ιστορικού και Παλαιογραφικού Αρχείου* 6 (1988-1992) 469.

μέρος, μαζί και το στιχούργημα που μας ενδιαφέρει γράφηκε τον Φεβρουάριο του 1696. Ο έμμετρος κολοφώνας του φ. 151ν υποδεικνύει ότι ο Ιωακείμ προούριζε το χφ για το εμπόριο. Για τον γραφέα, πέρα από τις πληροφορίες που μας δίνει ο ίδιος στα βιβλιογραφικά του σημειώματα, δεν έχουμε άλλες πληροφορίες, ούτε έχουμε εντοπίσει άλλα χειρόγραφα του. Ωστόσο η χρήση ενός συστήματος γραφής των ελληνικών στο λατινικό αλφάβητο, σε δύο διαφορετικά σημεία του χφ, μας κάνει να υποθέσουμε ότι ίσως καταγόταν από φραγκοκρατούμενο, παλιότερα, μέρος (π.χ. ένα από τα νησιά του Αιγαίου) ή είχε ζήσει τουλάχιστον ένα διάστημα εκεί¹⁴.

Το στιχούργημα παρουσιάζεται ως αυτοτελές κείμενο, όπως δηλαδή και στον κώδικα Barberinianus graecus 172 που περιέχει τις εκφράσεις *Περί των δώδεκα αρετών και Περί των δώδεκα μηνών από τον Λίβιστρο*¹⁵. Είναι άτιτλο και αποτελείται από 24 ομοιοκατάληκτους δεκαπεντασύλλαβους. Στην πραγματικότητα πρόκειται για 12 δίστιχα —ένα για τον κάθε μήνα—, που αρχίζουν με τον μήνα Μάρτιο. Η παρουσίαση στο χφ έχει ως εξής: οι στίχοι για τους μήνες Μάρτιο και Ιούνιο γράφονται κανονικά σε στίχους, ενώ το υπόλοιπο μέρος είναι γραμμένο καταλογάδην. Ως τον Ιούλιο, το όνομα κάθε μήνα γράφεται σε χωριστή αράδα, στο κέντρο. Το αρχικό γράμμα κάθε δίστιχου γράφεται με κεφαλαίο, εκτός από αυτό που αναφέρεται στον Ιανουάριο.

Το στιχούργημα προέρχεται από το σημείο του μυθιστορήματος του Λιβίστρου στο οποίο ο ομώνυμος ήρωας περιγράφει στον Κλιτοβώντα την όψη του κάστρου του Αργυρού με τα «λατομημένα» αγάλματα των δώδεκα μηνών. Διασώζει, ωστόσο, μόνο το «αυτοπεριγραφικό» κείμενο που περιέχεται στο χαρτί που κρατά κάθε μήνας. Για την προέλευσή του από τον Λιβίστρο συνηγορούν, όπως θα δούμε αμέσως στη συνέχεια, κοινοί στίχοι και ημιστίχια, που είχαν ήδη διαμορφωθεί στην έκφραση του Λιβίστρου¹⁶.

Αν θέλαμε να προσδιορίσουμε τη σχέση του στιχουργήματος με τα πέντε γνωστά χφφ του Λιβίστρου που διασώζουν την έκφραση, θα

14. Τα βιβλιογραφικά σημειώματα του Ιωακείμ, ιδιαίτερα το έμμετρο, με απασχολούν στη μελέτη «Demotic Verses in Colophons of Post-Byzantine Manuscripts» που θα δημοσιευτεί στον 5ο τόμο του περιοδικού *Modern Greek Studies* (Australia and New Zealand).

15. Βλ. Γιώργος Δανέζης, «Μερικοί άγνωστοι μάρτυρες γνωστών δημοδίων κειμένων», στο J. M. Egea και J. Alonso (επιμ.), *Prosa y verso griego medieval. Rapports of the International Congress Neograeca Medii Aevi III*, Amsterdam, Adolf M. Hakkert, 1996, σσ. 111-137, ειδ. 111-114.

16. Η έκφραση των δώδεκα μηνών απαντά στις παραλλαγές των χφφ Scorialensis Ψ-IV-22 (= E) φφ. 53v-56v, Neapolitanus III Aa 9 (= N) φφ. 61v-63r, Barberinianus gr. 172 (= Q) φφ. 65r-67v, Vaticanus gr. 2391 (= V) φφ. 37r-40v και Parisinus gr. 2910 (= P) φφ. 25r-27r.

λέγαμε ότι είναι σε μερικά σημεία άμεση και σε άλλα χαλαρή. Πολλοί στίχοι και ημιστίχια παρουσιάζονται αυτούσιοι ή με μικρές παραλλαγές¹⁷. Αυτό συμβαίνει κυρίως με τον πρώτο στίχο των διστίχων. Το δεύτερο ημιστίχιο, προπαντός του δεύτερου στίχου, είναι εντελώς άσχετο —με εξαίρεση αυτά που αφορούν τον Ιούνιο και Φεβρουάριο— πράγμα που μάλλον πρέπει να το αποδώσουμε στις απαιτήσεις της ομοιοκαταληξίας, που δεν υπήρχε στον *Λίβιστρο*. Χαλαρή είναι η σχέση του δίστιχου του Σεπτεμβρίου, μια και η μόνη άμεση αναφορά στο αντίστοιχο δίστιχο των παραλλαγών του *Λιβίστρου* απαντά στα ρήματα «*τρυγώ*» και «*πίνω*». Άσχετα προς τον *Λίβιστρο* θα πρέπει να θεωρήσουμε τα δίστιχα για τους μήνες Μάιο και Οκτώβριο. Το πρώτο ημιστίχιο του Μαΐου περιέχει ένα στοιχείο από το μέρος της περιγραφής του αγάλματος του μήνα που προηγείται: τα τριαντάφυλλα¹⁸. Αυτό είναι και το μοναδικό σημείο στο στιχούργημα που αναφέρεται στο περιγραφικό μέρος της έκφρασης. Ο Οκτώβριος, πάλι, προβάλλεται ως γεωργός, αντί κυνηγού, που μας παρουσιάζει ο *Λίβιστρος*.

Η ομοιοκαταληξία πρέπει να θεωρηθεί ως η μεγαλύτερη διαφορά, και ίσως αποτελεί σημαντικό ενδεικτικό στοιχείο της απόστασης που υπάρχει ανάμεσα στο στιχούργημα και την έκφραση των δώδεκα μηνών του *Λιβίστρου*. Στις ανάγκες της ομοιοκαταληξίας πρέπει μάλλον να αποδώσουμε και την απόκλιση νοήματος από το κείμενο του *Λιβίστρου*, που παρατηρείται στα περισσότερα δίστιχα.

Δεν γνωρίζουμε αν ο γραφέας αντέγραψε από άλλο χειρόγραφο ή το έγραψε από μνήμη. Από τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται το στιχούργημα τείνουμε να πιστέψουμε ότι κυκλοφορούσε ως ανεξάρτητο και αυτοτελές κείμενο. Και στέκει ως αυτοτελές: περιγράφει συνοπτικά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των δώδεκα μηνών. Είναι λίγο απίθανη η απευθείας αντιγραφή των συγκεκριμένων στίχων από χειρόγραφο του *Λιβίστρου*. Γιατί ο γραφέας να επέλεγε αυτούς τους στίχους από την περιγραφή των μηνών; Πάντως έχουμε να κάνουμε με τη νεότερη γνωστή «*παραλλαγή*» στίχων του μυθιστορήματος, η οποία, παρότι δεν έχει να προσφέρει τίποτε στην αποκατάσταση του *Λιβίστρου*, αποτελεί προφανώς όψιμη αναλαμπή του είδους της βυζαντινής έκφρασης στη μεταβυζαντινή περίοδο.

Το δεύτερο στιχούργημα (στην πραγματικότητα απόσπασμα) σώζει

17. Οι αυτούσιοι ή ελαφρώς παραλλαγμένοι στίχοι και ημιστίχια είναι οι εξής: 1, 3, 4α, 7, 8, 9, 10, 11α, 17α, 19, 20α, 21, 23α, 24.

18. Για παράδειγμα, βλ. παραλλαγή Q στ. 93 «και εις το χέριν του τριαντάφυλλα κόκκινα να βαστάζει».

μόνο λίγους στίχους για τον μήνα Μάρτιο, και αποτελεί, απ' όσο γνωρίζω, τη μόνη άλλη γνωστή, αν και λειψή, παραλλαγή των *Ειδέων* πέρα από τον κώδικα Segail 35. Το απόσπασμα βρίσκεται στο φ. 238r του ελληνικού κώδικα της Βατικανής Βιβλιοθήκης *Ottobonianus graecus 339*¹⁹. Οι συντάκτες του καταλόγου, νομίζοντας ότι είχαν να κάνουν με αστρολογικές σημειώσεις για τον μήνα Μάρτιο, δεν πρόσεξαν ότι πρόκειται για ξεχωριστό έμμετρο κείμενο, και ανέφεραν απλώς τον τίτλο *ενθύμησι περί του ηλίου το ευγένη και πού βασιλεύι που έχει σημειώσει ο γραφέας στο πάνω μέρος του φ.* Είναι αλήθεια ότι στην ίδια σελίδα υπάρχουν τρεις άλλες σημειώσεις που αφορούν τον μήνα Μάρτιο (τον αριθμό ωρών, ημερών και νυκτών, την ανατολή και δύση του ηλίου και την πανσέληνο).

Ο κώδικας αποτελείται από σπαράγματα πολλών χειρογράφων, τα οποία χρονολογούνται ως κείμενα του 16ου και 17ου αι. Στο παράφυλλο *ir* πληροφορούμαστε ότι προέρχεται «ex Codicibus Joannis Angeli Ducis ad Altaemps». Κατά τη συρραφή και βιβλιοδεσία του τόμου διαταράχθηκε η σειρά των φύλλων του κυρίου κώδικα, και κάποια από αυτά εξέπεσαν²⁰. Υπολογίζουμε ότι ο αρχικός αριθμός φύλλων πρέπει να ήταν περίπου 117. Στη σημερινή του μορφή τα τμήματα που μας ενδιαφέρουν είναι τα φφ. 1r-82v, 122r-129v, 211r-219v, 232r-246r, όλα γραμμένα με το ίδιο χέρι. Το μεγαλύτερο μέρος περιέχει κείμενα πορτολάνων (φφ. 1r-v, 4r-82v, 243v-244v)²¹. Η προσπάθεια για διόρθωση των ορθογραφικών σφαλμάτων μέσα στα κείμενα και στα περιθώρια, ιδιαίτερα στα πρώτα φύλλα, από τον ίδιο τον γραφέα, καθώς και ένας πρόλογος «προς εκείνους οπού θελούν να γενούν τέλει ναύταις» (φφ. 2r-3v) δείχνουν ότι το χειρόγραφο προοριζόταν για έκδοση.

Το στιχούργημα αποτελείται από εννέα με χαλαρή ομοιοκαταληξία δεκαπεντασύλλαβους στίχους —στον έκτο στίχο γράφεται μόνο το πρώτο ημιστίχιο. Οι πρώτοι πέντε είναι γραμμένοι κανονικά σε στίχους, ενώ οι υπόλοιποι καταλογάδην. Όλα τα ημιστίχια, εκτός από αυτό του τελευταίου στίχου, χωρίζονται με κόμμα, ενώ οι στίχοι με τελεία. Το αρχικό κεφαλαίο γράμμα είναι καλλιγραφημένο —πράγμα που παρατη-

19. Για περιγραφή του χφ βλ. E. Feron – F. Battaglini, *Codices manuscripti graeci Ottoboniani Bibliothecae Vaticanae*, Ρώμη 1893, σσ. 177-179.

20. Έξι φύλλα του ανακάλυψε ο Delatte στον κώδικα *Ottobonianus graecus 150*, βλ. Σ. Ι. Μακρυμίχαλος, «Ελληνικοί πορτολάνοι του 16ου, 17ου και 18ου αιώνας: εισαγωγικό σημείωμα», *Ο Εραμιστής* 1 (1963) 132-133.

21. Η πρώτη, και μοναδική μέχρι τώρα, έκδοση των πορτολάνων είναι του A. Delatte, *Les Portulans grecs*, [Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, Fascicule 107], Liège-Paris 1947.

ρούμε σε όλες σχεδόν τις ενότητες των κειμένων των τμημάτων που μας ενδιαφέρουν. Στόν δεύτερο στίχο διορθώνεται η κατάληξη του ρήματος *εκαβαλλίκευε* (*εκαβαλήκεβαι* = *εκαβαλήκεβε*), πάνω από τη λέξη, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο με τον οποίο γίνεται στο κείμενο του πορτολάνου.

Η αντιγραφή ή καταγραφή του αποσπάσματος στο χφ αυτό δεν μας παραξενεύει. Οι στίχοι του Μαρτίου πρέπει να ήταν ιδιαίτερα προσφιλείς στους ναυτικούς, αφού τότε, ύστερα από τον χειμώνα, ξεκινούσε κάθε είδους ναυτική επιχείρηση. Οι διαλογικοί στίχοι 5-9 παρουσιάζουν στενή σχέση με το αντίστοιχο τμήμα των *Ειδέων* (στ. 77-82). Αντίθετα, στους περιγραφικούς στίχους, εκτός από το πρώτο ημιστίχιο του δεύτερου στίχου που είναι σχεδόν απαράλλακτο, παρατηρούμε σημαντική διαφορά στην παρουσίαση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του μήνα. Ο Μάρτιος του αποσπάσματος περιγράφεται ως άξιος αρχηγός και πολεμιστής, έχει όμως και εξωτερικά χαρακτηριστικά του Μαΐου²², ενώ στα *Ειδέα* είναι άγριος, απεριποίητος και πολεμοχαρής.

Δύο λόγια τώρα για τη γλώσσα των δύο στιχουργημάτων. Είναι ασφαλώς πιο στρωτή και ομοιόμορφη απ' αυτή των *Ειδέων* και του *Λιβίστρου*, χωρίς να λείπουν όμως οι αρχαϊστικές λέξεις και εκφράσεις. Στο πρώτο κείμενο υπάρχει η λέξη *αρστριώ* (οργώνω, κείμ. Α, στ. 15), η οποία, όσο μπόρεσα να εξακριβώσω, δεν φαίνεται ότι απαντά σε άλλα δημώδη κείμενα²³.

Παραθέτουμε στη συνέχεια τα δύο κείμενα, χωρίζοντάς τα σε στίχους, ρυθμίζοντας τη στίξη και διορθώνοντας σιωπηρά τα ορθογραφικά σφάλματα του γραφέα. Τα πιο χαρακτηριστικά λάθη σημειώνονται στο υπόμνημα. Για το πρώτο κείμενο, στο κάτω μέρος της σελίδας, παραθέτουμε για σύγκριση τους αντίστοιχους στίχους από το χφ Ν του *Λιβίστρου* με σημειώσεις (εκεί που χρειάζεται) για τις ενδιαφέρουσες γραφές των άλλων χφφ του μυθιστορήματος που διασώζουν το απόσπασμα. Για το δεύτερο κείμενο παραθέτουμε, συγκριτικά, τους στίχους 70-82 των *Ειδέων* από την έκδοση του Hans Eideneier.

22. *Ειδέα*, έκδοση Eideneier, ό.π., στ. 96: «Μάιος, άνδρας και αυτός εύμορφος την ειδέα». Βλ. επίσης και την περιγραφή του Μαΐου στον *Λιβίστρο*.

23. Ο έλεγχος έγινε κυρίως με το *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημώδους Γραμματείας*, τ. 1-14, του Ε. Κριαρά.

Α. Μεγίστης Λαύρας Κ 22 (1309), φ. 93v-94v

93v

Μάρτιος

Πρόβοδος είμαι του καιρού, στρατιώτης του πολέμου,
και πρώτος εις το στράτευμα που θέλουν να παγαίνουν²⁴.

Απρίλιος

Ποιμήν ειμί και πρόβατα ποιμαίνω διά το γάλα,
και των αρνιών τον σκιρτισμόν χαίρομαι και τα άλλα²⁵.

Μάιος

5 Τριαντάφυλλα πολλά κρατώ, στα τρυφερίτσια πάγω,
να εύρω ίσκιον και νερόν, να κάτσω εκεί να φάγω²⁶.

Ιούνιος

Το του καιρού ενήδονον χαίρομαι, της υγείας,
τέρπομαι τα μυριστικά της ανθοποικιλίας²⁷.

1 Προβοδός 3 ειμή

24. Μάρτιος

N 887-888 Πρόβοδος είμαι του καιρού, στρατιώτης του πολέμου,
και απάρτι μη καθέζεσθε, κινάτε εις τους εχθρούς σας.
(cod.: εχθρούς τους)
(στ. 887 κοινός, σε όλες τις παραλλαγές)

25. Απρίλιος

N 894-895 Διώνω τα πρόβατα πολλά και βόσκω ως ποιμένας,
και των αρνών τους σκιρτασμούς έχω τους εις χαράν μου.
(cod.: κιρτασμούς, έχω το)

Q 88 Είμαι ποιμήν και πρόβατα ποιμαίνω διά το γάλα
P 25r Και είμαι ποιμήν και πρόβατα ποιμαίνω διά το γάλα
E 1034 Ο μεν ποιμαίνω πρόβατα ποιμαίνω διά το γάλα
V 37v Ποιμήν είμαι εις πρόβατα, ποιμήν διά το γάλα

26. Μάιος

N 901-902 Ζήσε του κόσμου το καλόν, πας άνθρωπος ευγνώμων,
μη παραδράμεις τα καλά, χάρησε, σκίρτησέ τα.

27. Ιούνιος

N 909-902 Το του καιρού το ενήδονον χαίρομαι το καλόν του,
τέρπομαι τα μυρίσματα της ανθοποικιλίας.

Ιούλιος

- 94r Θερίζω γης γεννήματα, τά 'σπειρα μετά/βίας,
10 να δεκαπλάσω τον καρπόν, λέγω, της εσοδείας²⁸.

Αύγουστος

Τους καύσει θέρμη του λουτρού και ήλιος τους φλέξει
κρασί ας πίνουν με νερόν, έως οπού να βρέξει²⁹.

Σεπτέμβριος

Τρυγώ το καλλιέργησα, τ' αμπέλι μου, με δούλους,
πατώ και κάμω το κρασί να πίνω με τους φίλους³⁰.

Οκτώμβριος

- 15 Τους βόας βάνω στ' άροτρον, αροτριώ, αρχίζω,
και αν πιτύχω τον καρπόν, να μην πεινώ ελπίζω³¹.

10 δάκου πλάσω

28.

Ιούλιος

- N917-918 Θερίζω γης γεννήματα, τα έσπειρα με κόπον,
να δεκαπλασιάσω τον καρπόν εις το αποθέρισμάν του.
P 25v ίνα δεκαπλάσω τον καρπόν εις το αποθέρισμά μου
E 1059 να δεκαπλάσω τον καρπόν εις το αποθέρισμά μου
[V 38v να δεκαπλάσω τον καρπόν, εις το αποθέρισμά μου
(cod.: εις στο)
Στό V το δίστιχο αυτό λέγεται από τον Ιούνιο.

29.

Αύγουστος

- N923-924 Τους κάψει η θέρμη του λουτρού, τους φλέξει και διψήσουν,
κατάψυχρον ας πίνουσιν νερόν να μη διψήσουν.
(cod.: κατάψυχρον)
Q 120 κατάψυχρον ας πίνουσιν, οίνου μην αθετούσιν
P 26r κατάψυχρον να πίνουσιν νερόν μη το αθετούσιν
E 1066 κατάψυχρον ας πίνουσιν, οίνου μη του αναθετούσιν

30.

Σεπτέμβριος

- N928-929 Τρυγώ το εδεργατεύσασιν τρεις χρόνους οι οφθαλμοί μου,
και τον καρπόν του τρώγω τον, {και} πίνω και το γλυκύν του.

31.

Οκτώβριος

- N933-934 Προσέχω, ιχνεύω, κυνηγώ, πουλία κρατώ από τέχνης,
καί έχω (τούτο) εις τέρψιν μου και εις παραδιαβασμόν μου.

Νοέμβριος

Σιτάρι σπέρνω δι' εσάς, φίλοι μου και εχθροί μου,
και αν πιτύχω τον καρπόν, ας φαν και οι εχθροί μου³².

Δεκέμβριος

94v Όστις γεωργός εξέσπειρεν από του νυν, / καλόν του,
20 ο γαρ καιρός επέκλεισεν· ελπίζει τον καρπόν του³³.

Ιανουάριος

Πας κυνηγός μην κάθεσαι, τον χρόνον του να διαβάζει,
μόνον εις το κυνήγιον ας περιδιαβάζει³⁴.

32.

Νοέμβριος

N 939-940 Σπέρνω εις γην και του καιρού τον σπόρον μου θερίζω
και είτι δώσω εγώ την γην εις το τριπλούν με δίδει.
V 39v Σπέρνω εγώ διά φίλους μου, και ο Θεός να δώσει
να επιτύχει ο καιρός, να ευφρανθήτε οι πάντες.

33.

Δεκέμβριος

N 945-946 Γυρεύω το έσπειρα εις την γην αν ρίκει φύτρου ρίζαν,
και απέ το ριζοβλάστημαν απαντοχήν να έχω.
Q 144-145 Πας γεωργός από του νυν απέσπειρε, δικαίως,
διότι ο καιρός απόκλινεν και ου συντελεί τον σπόρον.
P 26v Όστις γεωργός από του νυν απέσπειρε δικαίως,
διότι ο καιρός συνέκλεισεν και ου συντελεί τον σπόρον.
E 1090-1091 Πας γεωργός απέ τουν νυν απέσπειρεν δικαίως,
διότι ο καιρός απέκλεισε, δικαίου δίδει εις τον σπόρον.
V 39v Όστις γεωργός από του νυν και επέσπειρεν, καλόν του,
ότι ο καιρός συνέκλεισεν και ου συντελεί τον σπόρον.

34.

Ιανουάριος

N 951-952 Πας κυνηγός μη κάθεσαι, τον χρόνον του διαβάζει,
(cod.: δικαθέζεται)
αλλά καιρός στρηγγίζει τον ας τρέχει εις το κυνήγι.
(cod.: καιρόν στρηγγίζω)
Q 150-151 Πας κυνηγός μη[ν] κάθεσαι, τον χρόνον μην τον χάνει
P 26v Πας κυνηγός μη κάθεσαι, τον χρόνον μη βαδίζει
E 1097 Πας κυνηγός μη κάθεσαι, τον χρόνον μη διαβαίνει
V 40r Πας κυνηγός μη κάθεσαι, τον χρόνον μη διαβάζει

Φεβρουάριος

- 24 Διά τον καιρόν θερμαίνομαι, ότι πολύ χρονίζει,
και οπού με βλέπει γέροντα, ας μη με ονειδίζην³⁵.

23 πολλι 24 οπου

B. Ottobonianus graecus 339, φ. 238r

- Μάρτιος, άνδρας εύμορφος το ήθος και την όψιν,
φαρίν εκαβαλλίκευε τ' άξιο το παλικάρι.
Φουσατά κάμνει της στεριάς, και αρμάτα του πελάγου·
διαλαλισμός εγένετον, στερέας και θαλάσσου:
5 «Σπουδάσετε, συνάσετε, να υπάμε εις τους εχθρού μας,
ότι άνοιξη καιρού εσέβη
Και είτις τον θάνατον δειλιά, ομοιάζει να 'ν' γυναίκα,
κάνε ας κουρευτεί ο ταπεινός, και ας βάλει και την ρόκα.
Διά την τιμήν, τον θάνατον τινάς μην τον φοβάται»³⁶.

3 αρμάτα

Τα ειδέα των δώδεκα μηνών, στ. 70-82:

- 70 Μάρτιος άνδρας και αυτός, άγριος την ειδέαν,
ασκέπαστος, ακτένιστος, τα άρματα ζωσμένος·
άλογον εκαβαλλίκευεν, ανδρειωμένον πάνυ,
έτομον και εγρήγορον να 'σέβει και να έβγει·
διά πόλεμον το παίδευεν ως καλός στρατιώτης,

-
35. Φεβρουάριος
N 957-958 Διά του καιρού θερμαίνομαι την βαρυχειμωνίαν,
και οπού με βλέπει γέροντα, μη με προσονειδίσει.
P 27r Διά του καιρού θερμαίνομαι την βαρυχειμωνίαν,
και οπού με βλέπει γέροντα, ου μη με το ονειδίζει.
E 1104-1105 Διά του καιρού θερμαίνομαι την βαρυχειμωνίαν,
και οπού βλέπει γέροντα, μηδέν τον ονειδίζει.
V 40r Διά του καιρού θερμαίνομαι την βαρυχειμωνίαν,
και όστις με βλέπει γέροντα, μηδέν με κατακρίνει.
(cod.: ός στης)

36. Ο στίχος αυτός απαντά σε παραπλήσια μορφή και στη Ριμάδα του Μεγαλέξανδρου: στ. 973-974 «[...], έτσι να μη φοβάστε / για την τιμήν τον θάνατον [...]». (Βλ. Διήγησις του Αλεξάνδρου, *The Tale of Alexander, the Rhymed Version*. Critical edition with an introduction and commentary by David Holton [Βυζαντινή και Νεοελληνική Βιβλιοθήκη, 1], Θεσσαλονίκη 1974).

- 75 λουρικοζωσμένος ήτονε, κονταροσκουταράτος.
Και εις το άλλον του χέριν το χαρτίν και έγγραφαν τούτοι οι
λόγοι:
«Καιρός πολέμου έφθασεν, να υπάμεν εις τους εχθρούς μας·
και είτις φοβάται θάνατον, άρματα μη σηκώσει,
80 μηδέ εις πόλεμον να μπει, να κόπτεται η καρδιά του.
Και καν κουρεύσου, ταπεινέ, και άγωμε εις μοναστήριν
και κράτησε την ρόκαν σου και νέθε ως γυναίκαν.
Και με πολλούς τον θάνατον μηδόλως τον φοβάσαι».